

УДК 1(091)

Дмитро Шевчук

викладач кафедри культурології та філософії НаУОА

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ В ТВОРЧОСТІ ГУСТАВА ШПЕТА

Статтю присвячено основним аспектам дослідження історії російської філософії в творчості Густава Шпета. Автор аналізує погляди Г. Шпета на розвиток філософської думки в Росії, а також окремі аспекти рецепції історико-філософських ідей мислителя.

The article is dedicated to the main aspects of research of Russian philosophy in Gustav Shpet's works. Author analyses G. Shpet's view on the development of philosophical thought in Russia, and the main aspects of reception of his ideas.

Важливим аспектом творчості Густава Шпета є його дослідження історії російської філософії. Даній проблематиці філософ присвятив, зокрема, наступні праці: *Філософська спадщина П. Д. Юркевича* (1915), *Філософський світогляд Герцена* (1921), *Антропологізм Лаврова в світлі історії російської філософії* (1922), *Нарис розвитку російської філософії* (1922). Загалом, в цих роботах можемо зустріти спробу цілісного розуміння розвитку філософії в Росії від її початків до XX ст.

У вступі до праці *Нарис розвитку російської філософії* (1922) Густав Шпет зробив кілька методологічних зауважень щодо принципів дослідження історії філософії, якими сам керувався. Передусім слід зауважити, що для творчості мислителя було характерним загальне розуміння філософії як чистого знання, а не як „казання” чи світогляду. Він був переконаний, що філософія як чисте знання є найвищою формою філософії в її діалектичному розвитку. Відсилаючись до філософії в Росії, стверджував, що лише на межі XIX і XX ст. російська філософська думка починає розвиватися в цій найвищій формі.

Досліджуючи російську філософію, Густав Шпет торкався також більш загальної проблеми, пов'язаної із явищем, що окреслюється терміном „національна філософія”. Він твердив, що філософія набирає національних рис не завдяки характеру відповіді на певні філософські питання, але завдяки самій постановці питань та їх різним модифікаціям. Зацікавлення певною

проблемою і ставлення до неї чи її аспекту може мати національний характер.

Слід звернути увагу на те, що Густав Шпет не був єдиним, хто в російській філософії початку ХХ ст. відсилався до явища „національної філософії”. Таке відсилання було характерним для багатьох російських філософів і найчастіше воно пов’язане із прагненням вказати на специфічність російської філософії. Наприклад, Микола Лоський в праці *Історія російської філософії* [3] безпосередньо звертався до даної проблематики. Він писав, що напротивагу природознавству, яке вивчає часткові аспекти світу, на філософію мають вплив характер і зацікавлення тих народів, які нею займаються. Тому можна говорити про національні риси філософії, наприклад, німецької, французької, російської тощо. Різницю між філософськими школами в різних країнах М. Лоський вбачав у специфічному виборі предметів дослідження, більшій або меншій здібності до філософських роздумів, більшій або меншій довірі до різних видів досвіду, наприклад, чуттєвого чи релігійного.

Загалом, дослідження явища „національної філософії” є надзвичайно важливою проблемою історико-філософської науки. Польський вчений Анджей Валіцький у праці *Нарис російської думки. Від Просвітництва до релігійно-філософського Ренесансу* твердить, що історію філософії як філософії, тобто теоретичних проблем онтології, епістемології та інших філософських дисциплін, важко помістити в певні національні рамки. Однак для історика, який цікавиться світоглядним змістом, історичними обставинами та функціонуванням в суспільстві філософських теорій, відсилання до контексту національної культури є надзвичайно ефективним, оскільки таке дослідження робить можливим „...помічання її [філософії – Д. Ш.] різноманітних зв’язків з конкретною політичною та інтелектуальною ситуацією, а також культурними традиціями даної країни” [15; 15]. На думку Анджея Валіцького, філософські теорії, які досліджуються, слід розуміти як інтегральну складову даної національної культури.

Пишучи історію філософської думки в Росії, Анджей Валіцький виявляє себе прихильником „широкого” розуміння предмету історії філософії. Подає ряд аргументів на обґрунтування власної позиції. Головним аргументом є те, що філософія з’явилася в Росії досить пізно і тому не була виокремлена як самостійна галузь знання. Анджей Валіцький пише: „Її [філософії – Д. Ш.] автономізацію утруднювали винятково тяжкі політичні умови, що унеможлилювали вільний розвиток філософії в державних університетах, які строго політично контролювалися... Не сприяв їй також інтелектуальний стан російської інтелігенції дев’ятнадцятого століття – болісне усвідомлення політичного утиску, затурканості і соціальних проблем, які були нагальними і не терпіли зволікання, відвертало увагу від тем, непов’язаних безпосередньо із соціальною практикою; скеровувало філософську рефлексію до проблем етичних, історіософських і політичних, часто також релігійних, але

спричинило також певну недооцінку класичної онтологічної і теорієпізнавчої проблематики” [15; 16]. Оригінальність російської філософії можна, на думку Анджея Валіцького, вглядіти, якщо розглядати її в перспективі інтелектуальної історії Росії, тобто з точки зору проблематики, яка захоплювала розум і серце росіян і вважалася найбільш суттєвою для долі Росії.

Обґрунтовуючи власну дослідницьку позицію, Анджей Валіцький критикує писання історії російської філософії з точки зору проблематики строго філософської. Це останнє розуміння історії філософії в Росії було представлено Густавом Шпетом в праці *Нарис розвитку російської філософії* (1922). Крім творчості Густава Шпета, Анджей Валіцький знаходить подібну методологічну позицію в працях Ернеста Радлова *Нарис історії російської філософії* та Бориса Яковенка *Нарис російської філософії*. Польський вчений зауважує, що Г. Шпет, Е. Радлов та Б. Яковенко сконцентрувалися на „професійній” філософії, використовували сформалізований критерій філософування, а відтак – збіднили образ російської філософської думки та відмовили їй у будь-якій оригінальності. Анджей Валіцький робить висновок, що при вузькому розумінні предмету філософії дуже важко схопити оригінальність російської філософії.

В праці *Нарис розвитку російської філософії* (1922) Густав Шпет представив роздуми щодо розвитку філософії як чистого знання в Росії. Розвиток філософії в його розумінні є своєрідним критерієм розвитку російської культури. В цьому контексті слід згадати, що російський дослідник Володимир Кантор вважає, що російська філософія в розумінні Густава Шпета була показником європеїзації Росії [2]. Від себе додамо, що в кінці XIX – на початку XX ст. спроби розуміння культури через відсилання до розвитку російської філософії були здійснені також й іншими авторами, наприклад, Євгенієм Бобровим в праці *Філософія в Росії, Матеріали, дослідження та нотатки*, Разумніком Івановим-Разумніком в праці *Історія російської суспільної думки*, Ернестом Радловим у праці *Нарис історії російської філософії*.

Твір Густава Шпета *Нарис розвитку російської філософії* (1922) містить два аспекти поняття культура. Перше з них можемо назвати формально-кількісним: культура розуміється як єдність реалізованих форм людської активності в рамках конкретної історичної спільноти людей (суспільство, народ, цивілізація). Друге поняття культури можемо назвати змістово-якісним: культура розуміється як показник освіченості, освіти, доброго виховання, моральної досконалості суспільства, суспільної групи, людського індивіда.

Важливу роль в розвитку російської філософії і культури, згідно з Густавом Шпетом, відіграла мова. В пізнішій своїй праці *Внутрішня форма слова* (1927) філософ зауважував, що мова є принциповим показником розвитку народного духа [13; 10]. Із розумінням ролі мови в розвитку

філософії пов'язана одна з центральних проблем праці *Нарис розвитку російської філософії* (1922), а саме проблема відірваності російської філософії від джерел античної філософії. Густав Шпет звертав увагу на те, що Київська Русь прийняла християнство від Візантії і отримала Біблію та найважливіші богословські праці болгарською мовою. Таким чином, російська культура від самого початку не мала доступу до античної культурної спадщини.

Описана Г. Шпетом ситуація в мовознавстві має назву диглосія. Диглосія – це ситуація, коли немає потреби перекладати святих книг з мови оригіналу на національну мову. В цій ситуації не відбувається кодифікації національної мови [5, 10].

Подібно до Густава Шпета про проблему обігу християнських книг в культурі Київської Русі болгарською мовою писали Георгій Федотов і Федір Степун. Зокрема, Г. Федотов твердив, що росіяни могли б „читати Гомера, філософувати з Платоном, повернутися разом із грецькою християнською думкою до джерел елінізму і отримати як подарунок... наукову традицію античності” [11; 74]. Взначаючи головні риси російської культури, Ф. Степун звертав увагу на релігію. Зауважував, що в Росії на запитання про суть християнства ніхто не відповість за допомогою богословських тверджень. Він пише: „Найчастіше почуємо чудесні розповіді про життя святих або про особисті зустрічі з великими набожними людьми і чудотворцями. В деяких випадках при більш близькому знайомстві дізнаємося про щасливий або нещасливий досвід власного релігійного життя. Вся російська література до останнього часу, разом із Чеховим, Горьким і Белим, є повна подібних «божих розповідей»” [7; 160]. В аспекті власних роздумів на тему низького рівня богословських і філософських дискусій в Росії Федір Степун згадує про ставлення Густава Шпета і Георгія Федотова до цієї проблеми і погоджується із твердженням, що Росія не мала безпосереднього доступу до античної культури, не пройшла шляху схоластики і не „читала” Арістотеля.

Сучасний дослідник російської філософії Анатолій Тихолаз звертає увагу на те, що найбільш вразливим місцем позиції Густава Шпета і Георгія Федотова щодо питання початків російської культури є ствердження безпосереднього зв'язку між слов'янським перекладом Біблії та відсутністю античної культурної спадщини в російській культурі [8; 27]. Таке твердження Г. Шпета і Г. Федотова не раз було об'єктом критики. Наприклад, Г. Флоровський в праці *Шляхи російського боголов'я* погоджувався з тим, що в давньому Києві не було відомо про Гомера і Вергілія. Однак, на його думку, з цього аж ніяк не випливає, що на перешкоді античній спадщині стала слов'янська мова богослужінь [12].

Густав Шпет підкреслював, що історія російської науки бере свій початок з часів Петра I, але розвивалася вона в „темряві” суспільної філософської свідомості. Філософська свідомість як суспільна свідомість, філософська

культура, філософія як строга наука - це все, згідно з Г. Шпетом, є для Росії справою майбутнього [14; 33].

У певному сенсі Густав Шпет був правий, коли твердив, що проблеми і способи їх розв'язку, які з'являлися в російській філософії, рідко були оригінальними. Способи вирішення деяких проблем, якими займалися російські філософи, були уже окреслені іншими (передусім європейськими мислителями).

Особливість російської філософії Густав Шпет вбачав не в способі постановки проблем і їх вирішенні, і не в методах, які використовувалися філософами, але в певній, як він це окреслював, „психологічній атмосфері”, яка є підґрунтям постановки і вирішення проблем.

Говорячи про специфічні риси російської філософії, Густав Шпет, певною мірою, відсилався до питань, пов'язаних з прагненням усвідомлення того, чим є Росія як культурний феномен і чим є так звана „російська душа”. Тетяна Марцинковська звертає увагу на те, що одним з основних питань усіх російських філософських концепцій є питання про Росію. Густав Шпет підкреслював, що відповіді на питання про „російську душу”, як правило, стосується визначення відношення між народом, владою та інтелігенцією. Протиставлення різних сторін (народу, влади, інтелігенції), а також визначення взаємних відношень між ними в процесі розвитку російської самосвідомості зумовлюють своєрідну діалектику в російських гуманітарних науках.

Таким чином, з'являється проблема взаємовідношення інтелігенції і народу, іншими словами, пояснення, хто з них є носієм духовності. Це є також проблема віри і знання. При чому в російській філософії початку ХХ ст. проблема віри і знання, як правило, з'являється як проблема релігії і знання, чи більш детально – православ'я, інтуїції і знання [4].

У своїх роздумах щодо історії російської філософії Густав Шпет вказував також на те, що найбільший вплив на філософську думку в Росії, зокрема, на початку ХІХ ст. мала державна влада. Спочатку було так, що державна влада намагалася сприяти наукам. Тоді було реформовано Московський університет, створено університети в інших містах. При цьому однак в науці існувала така ситуація, що як тільки хтось на лекціях виголошував нову концепцію, влада відразу піддавала її цензурі. На початку ХІХ ст. російська філософія розвивалася згідно з правилами, які не були прямо встановлені державною владою, але впроваджували державний контроль. Деякий час філософія була навіть заборонена в університетах. Це спричинило дуже низький рівень філософських праць. Пізніше однак настало відродження філософії в Росії, але тоді вона розвивалася поза академічними інституціями.

Досить оптимістично Густав Шпет сприймав більшовицьку революцію в Росії і її роль в розвитку російської філософії ХХ ст. Вважав, що цей період історії є шансом на „російський Ренесанс”. Більшовицька революція була для нього історичною подією, якою „опікувалася” російська інтелігенція.

Говорячи про часові рамки історії філософії, опрацьовані Густавом Шпетом, слід зауважити, що в першій частині праці *Нарис розвитку російської філософії* (1922) автор закінчує свій виклад XIX ст. Через це досить важко ствердити, якою була б його оцінка подальшого розвитку філософської думки в Росії. Сам Г. Шпет у вступі до своєї праці визнає, що деякі його висновки можуть здаватися „неправдивими” чи „безпідставними”. Вказував однак на те, що треба брати до уваги цілісність викладу історії російської філософії, а не окремі її фрагменти. Просив критиків, аби не поспішали з остаточною оцінкою його праці, а дочекалися другої частини. Однак, як відомо, друга частина так і не була видана.

Досить часто Шпетівське дослідження російської філософії критикують за „тон викладу”, „парадоксальність оцінок”, надавання переваги історичній оцінці, а не історичному аналізу. У відповідь на подібні закиди можна звернути увагу на те, що для Г. Шпета характерним було переконання, що осягнення сенсу розвитку філософії можна лише за допомогою ретельності історика, який досліджує джерела, а також інтелектуальним здібностям мислителя, який в історичній реальності прагне знайти сенс. Завдання історика в праці *Нарис розвитку російської філософії* Густав Шпет виконав досконало. Його опрацювання історичних джерел, їх детальний аналіз були досить високо оцінені дослідниками російської філософії. „Тон викладу” можемо натомість пояснити, відсилаючись до Шпетівських метафілософських поглядів. Прагнучи осягнути сенс історичних подій, Г. Шпет постає як філософ, який не може бути безстороннім в стосунку до розвитку філософської думки, має власне розуміння філософії, а відтак шукає його реалізації в історії.

Для сучасної історико-філософської науки погляди Густава Шпета на розвиток російської філософії й надалі залишаються актуальними. Тетяна Марцинковська переконана, що найбільш важливим аспектом досліджень Г. Шпета є не те, що він систематизував різні точки зору на чинники в розвитку російської філософії, але найбільш цікавою і актуальною для сучасності є його спроба аналізу самої логіки розвитку науки і визначення ролі культури, суспільства в працях російських вчених [4; 267]. Густав Шпет детально проаналізував проблематику зв'язку філософії та інтелігенції. Його погляди на історію російської філософської думки стали основою для сучасних концепцій розвитку філософії в Росії.

Позитивну оцінку історико-філософських праць Густава Шпета представила Є. Пастернак. На думку дослідниці, Густав Шпет ставив перед собою завдання прослідити не історію філософських ідей в Росії, але історію філософської свідомості в рамках окремої національної культури [6; 6].

Марина Ткачук у монографії *Київська академічна філософія XIX-XX ст.: методологічні проблеми дослідження*, яка присвячена історії академічної філософії в кінці XIX – на початку XX ст., стверджує, що праця Густава Шпета *Нарис розвитку російської філософії* (1922) була значним кроком в

дослідженнях духовно-академічної та університетської філософії. Загалом слід ствердити, що дослідження Г. Шпета стосувалися явища більш широкого, аніж сама академічна філософія, оскільки в них звертається увага на професійне філософування, яке розвивалося в стінах духовних академій і університетів. Марина Ткачук підкреслює, що розуміючи філософію „виключно як знання” і розглядаючи розвиток філософії в Росії як процес становлення її як знання в пошуку відповідних проявів цього процесу, Г. Шпет відсилався до академічного філософування, яке із самого визначення є способом буття філософії як знання [9; 102].

Загалом, більшість сучасних істориків російської філософії звертають увагу на те, що за гострими оцінками російських мислителів в працях Густава Шпета можна помітити ретельну наукову працю. У своїй творчості мислитель застерігає від описових „оглядів” і вимагає передусім переходу від списку імен і титулів до серйозного текстологічного дослідження. Завдяки силі інтуїції і винятковій сумлінності думки, історико-філософські опрацювання Г. Шпета вважаються одними з найкращих досліджень філософії в Росії.

1. Зеньковский В. История русской философии. – Ленинград: Эго, 1991. – Т. 2. – Ч. 2.
2. Кантор В. Густав Шпет: русская философия как показатель европеизации России // Вестник Европы. – 2005. – № 13-14. – <http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/13/ka22.html> (30.03.2005).
3. Лосский Н. История русской философии. – М.: Высшая школа, 1991.
4. Марцинковская Т. Г. Г. Шпет как историк психологии // Густав Густавович Шпет. Архивные материалы. Воспоминания. Статьи. – М.: Смысл 2000. – С. 260-269.
5. Мечковская Н. Язык и религия. – М.: Агенство «ФАИР», 1998.
6. Пастернак Е. Г. Г. Шпет // Шпет Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 3-8.
7. Степун Ф. Дух, лицо и стиль русской культуры // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 155-165.
8. Тихолаз А. Платон і платонізм в російській релігійній філософії другої половини ХІХ – початку ХХ століть. – К.: ПАРАПАН, 2002.
9. Ткачук М. Київська академічна філософія ХІХ-ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження. – К.: ЗАТ “ВПОЛ”, 2000.
10. Успенский Б. Краткий очерк истории русского литературного языка (ХІ-ХІХ вв.). – М.: Гнозис, 1994.
11. Федотов Г. Судьба и грехи России. – Санкт-Петербург: София, 1991.
12. Флоровский Г. Пути русского богословия. Интернет-версия. – <http://www.vehi.net/florovsky/puti/index.html> (08.08.2006).
13. Шпет Г. Внутренняя форма слова. Этюды и вариации на темы Гумбольдта. – Иваново, 1999.
14. Шпет Г. Очерк развития русской философии // Шпет Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989 – С. 9-342.
15. Walicki A. Zarys myśli rosyjskiej. Od Oświecenia do Renesansu religijno-filozoficznego. – Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.